

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗВО «УКРАЇНСЬКИЙ КАТОЛИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

Гуманітарний факультет

Кафедра історії

**МЕНТАЛЬНА ГЕОГРАФІЯ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІАЛІСТА:
НА ПРИКЛАДІ ДМИТРА ДОНЦОВА**

Студента VI курсу

групи ГІС 21/М

Куця Остапа Івановича

Науковий керівник:

доктор історичних наук, професор

Зайцев Олександр Юрійович

Львів 2023

АНОТАЦІЯ

У роботі «Ментальна географія українського соціаліста: на прикладі Дмитра Донцова» - досліджено ментальну географію Дмитра Донцова у період від вступу до Української соціал-демократичної робітничої партії та до періоду кінця Першої світової війни. У роботі досліджено трансформацію просторових образів України у ментальній географії Дмитра Донцова, зокрема його бачення країн, які він вважав союзниками або ворогами та геополітичного становища України. Також, приділено увагу самоідентифікації та соціалістичним позиціям Дмитра Донцова. Джерелами для дослідження ментальної географії Донцова – його статті та твори (1905 – 1917).

Ключові слова: соціалізм, марксизм, Дмитро Донцов, ментальна географія, просторовий образ.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ I. ПОЛІТИЧНА САМОІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА МАРКСИСТСЬКІ ПОГЛЯДИ ДМИТРА ДОНЦОВА.....	8
РОЗДІЛ II. ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗНО-ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ОСІ РОСІЯ – УКРАЇНА.....	21
РОЗДІЛ III. ТРАНСФОРМАЦІЯ ОБРАЗНО-ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ОСІ Україна – ЄВРОПА.....	32
ВИСНОВКИ.....	41
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	43

ВСТУП

Дмитро Донцов (1883-1973) належить до найвидатніших і найвпливовіших політичних мислителів України. Він формував свій світогляд в епоху світової популярності марксизму та, певною мірою, інтелектуальної моди на нього, через що деякі дослідники вважали його марксизм суто кон'юнктурним. Проте його інтелектуальна біографія показує, як історичний контекст та події у житті людини можуть різко змінювати її позиції та світогляд. У дослідженні розглянуто ментальну географію Дмитра Донцова в період його марксистських поглядів. Згідно з Л. Зашкільняком, ментальна географія «дозволяє прослідкувати структуру уявлених просторів окремих людей та спільнот різних часів, зумовлену усталеними або нав'язаними традиціями просторової культурної або пізнавальної орієнтації»¹. У дослідженні проаналізовано соціально-просторові уявлення Дмитра Донцова, зокрема його бачення країн, які він вважав союзниками або ворогами та геополітичного становища України.

Актуальність теми полягає, з огляду на історіографію, що ментальна географія Дмитра Донцова, ще ніким не досліджувалась. Це підкреслює важливість та актуальність цього дослідження. Тому, необхідно глибше вивчити інтелектуальну творчість Дмитра Донцова у світлі ментальної географії

Мета дослідження - реконструювати ментальну географію Дмитра Донцова в його марксистський період.

Завдання:

- Дослідити просторовий образ України в ментальній географії Дмитра Донцова;

¹ Зашкільняк Л. Уявлення українських інтелектуальних еліт першої половини XIX ст. про Східну Європу та її історичні поділи // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Гол. ред. В. Смолій; відпов. ред. І. Колесник. Вип. 7. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 8-9.

- Простежити трансформацію уявлень про становище українських земель та їхнє майбутнє;
- Проаналізувати образно-геополітичну систему Дмитра Донцова та місце України у ній;
- Простежити трансформацію образу Росії;
- Визначити, які чинники сформували зміну уявлень Дмитра Донцова;
- З'ясувати, чи ментальна географія Дмитра Донцова була типовою для тодішніх українських соціалістів.

Об'єктом дослідження є інтелектуальна біографія Дмитра Донцова. **Предметом дослідження** – просторові уявлення Дмитра Донцов в його марксистський період.

Хронологічні межі дослідження охоплюють 1905-1917 рр. – від вступу Донцова до Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) до закінчення Першої світової війни, коли Дмитро Донцов вже остаточно покинув соціалістичні позиції, а його світогляд радикально змінився.

Із методів дослідження джерел було використано історико-критичний метод, структурний, текстуальний та контекстуальний аналіз творів Дмитра Донцова. Історико-критичний метод був застосований для перевірки інформації про події в житті Донцова, яка міститься в його власних спогадах і в мемуарах Олександра Лотоцького, а також у працях істориків. Структурний аналіз полягає у виявленні в структурі тексту риторичних та лексичних засобів, задля визначення, за допомогою яких конструюється ідентичність та бажаний політичний ефект, якими автор підсилює ідеологічні позиції та окреслює образи уявлень його ментальної географії. Текстуальний та контекстуальний аналіз було використано для визначення, з якою метою написав автор статтю чи твір, і яким чином вони трансформують ментальну географію Дмитра Донцова.

В історіографії життя та діяльності Дмитра Донцова його марксистському періоду приділено порівняно мало уваги, а його ж ментальна

географія ніколи ще не досліджувалась істориками. Це зумовлює важливість та актуальність дослідження цієї теми, що дозволить глибше зрозуміти погляди та уявлення Донцова в період його соціалістичних переконань.

Із доволі багатой літератури про Донцова для цього дослідження найважливіші монографії Михайла Сосновського², Олександра Зайцева³ та Тревора Ерлахера⁴, які детально описують діяльність Дмитра Донцова та його інтелектуальну біографію. Усі три праці розглядають діяльність Дмитра Донцова зокрема і в його молоді роки, коли він був марксистом. Монографії О. Зайцева та Т. Ерлахера представляють більш сучасні висновки щодо інтелектуальної біографії Дмитра Донцова, ніж праця М. Сосновського, що була опублікована значно раніше та розглядала Донцова як «кон'юнктурного» соціаліста. Методологічним зразком, як один з прикладів аналізу ментального картографування особистості, слугуватиме стаття Віталія Масненка⁵, що розглядає ментальну географію В'ячеслава Липинського. Серед праць, де описані методологічні аспекти ментальної географії, будуть використані статті Беняміна Шенка⁶, Олександра Міллера⁷ та спеціальний випуск журналу Ейдос⁸, присвячений проблемам ментальної географії.

Головними джерелами цього дослідження є статті та брошури Дмитра Донцова, вміщені в його «Вибраних творах» у 10-ти томах (відповідальний редактор та упорядник Олег Баган), які виступають головною джерельною базою роботи. Згідно з обраними хронологічними межами, буде опрацьовано

² Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет*. Нью-Йорк; Торонто: Trident International, Inc, 1974

³ Зайцев О. *Націоналіст у добі фашизму: Львівський період Дмитра Донцова, 1922- 1939 роки: начерк інтелектуальної біографії*. Київ: Критика, 2019.

⁴ Erlacher T. *Ukrainian Nationalism in the Age of Extremes: An Intellectual Biography of Dmytro Dontsov*. Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, 2021.

⁵ Масненко В. *Уявлені просторові образи України та її сусідів на ментальній карті В'ячеслава Липинського* // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Гол. ред. В. Смолій; відпов. ред. І. Колесник. Вип. 7. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013.

⁶ Шенк Б. *Ментальные карты: конструирование географического пространства в Европе* // Новое литературное обозрение. М., 2001.

⁷ Миллер А. *Тема Центральной Европы: история, современные дискурсы и место в них России* // Новое литературное обозрение. М., 2001. №52; Його ж. *Ментальные карты историка и связанные с ними опасности* // Исторические записки. М., 2002. Вып.5;

⁸ Ейдос. *Альманах теорії та історії історичної науки* / Головний редактор В. Смолій; відповідальний редактор І. Колесник. Вип. 7. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013.

томи: 1-й⁹, 2-й¹⁰ та 10-й¹¹. Не усі брошури і статті Дмитра Донцова опубліковані в цьому виданні, а лише ті, які, на думку упорядника, були найважливішими. Додатково буде опрацьована брошура «Школа а релігія»¹², яка не включена у томи «Вибраних творів».

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел та літератури. У першому розділі – «Політична самоідентифікація та марксистські погляди Дмитра Донцова» – розглядається політична ідентичність і соціалістичні позиції та переконання Дмитра Донцова. У другому розділі – «Трансформація образно-геополітичної осі Росія – Україна» – розглянуто еволюцію уявлень та поглядів Дмитра Донцова щодо українського питання в Російській імперії і зміну образу Росії на його ментальній мапі. У третьому розділі – «Трансформація образно-геополітичної осі Україна – Європа» – проаналізована еволюція образів Європи та окремих європейських країн на ментальній мапі Донцова, а також зміна образу України як частини Європи.

⁹ Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)* / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2011.

¹⁰ Донцов Д. *Вибрані твори Т.2: Культурологічна та історіософська (1911 – 1939 рр.)* / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2012.

¹¹ Донцов Д. *Вибрані твори Т.10: Твори різних періодів* / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2011

¹² Донцов Д. *Школа а релігія*. Львів: Український Студентський Союз, 1910.

РОЗДІЛ І

Політична самоідентифікація та марксистські погляди Дмитра Донцова

Слідування тій чи іншій ідеології, з суб'єктивними деталями у ній, часто визначається ще від років становлення людини як особистості. Але також, варто звернути увагу на формування національної свідомості. Відомо, що Дмитро Донцов народився у заможній родині, де його батько був успішним малим підприємцем. Сергій Квіт зазначає, що у сім'ї Донцових послуговувалися російською мовою, але це не означало, що українська мова була для них чужою¹³. Відомо, що мати Дмитра робила «читки» її улюбленого автора Олекси Стороженка, також родина відвідувала український театр, як тільки він гастролював у Мелітополі (де народився Донцов). Також важливий вплив на Дмитра Донцова мав його дідусь, який був свідомим українцем¹⁴.

Щодо географічного питання, С. Квіт називає Донцова «чорнявим студентом із Таврії»¹⁵. Дослідники Донцова по-різному визначають вплив Таврії на становлення його особистості в юних роках. Олег Баган у збірці вибраних творів Дмитра Донцова, упорядником, яких він був, вияскравлює географічне походження Донцова: «Виходець із вкрай зросіянізованої, космополітичної за духом Таврії»¹⁶. У цих словах є певне протиріччя, бо «зросіянізована» і «космополітична» - це різні речі. Оцінка Михайла Сосновського дещо інша. Він наводить статистику за 1895 року, згідно з якою в Мелітополі і в Таврії загалом було близько 70 відсотків українців¹⁷. Також, дослідник наводить згадку самого Донцова, що українське суспільство не особливо контактувало із росіянами, а у школі *«українці не хотіли товаришувати із «кацапами»»*¹⁸. О. Баган вважає, що Мелітополь був майже на

¹³ Квіт С. Дмитро Донцов: ідеологічний портрет. Видання друге, виправлене і доповнене. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. С. 18

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

¹⁶ Баган О. Джерела світоглядного націоналізму Дмитра Донцова // Донцов Д. Вибрані твори. Т.1: Політична аналітика (1912- 1918 рр.) Дрогобич: ВФ «Відродження», 2011. С. 5

¹⁷ Сосновський М. Дмитро Донцов: Політичний портрет. С. 65

¹⁸ Там само.

краю українського етнічного простору, і що народження «твердого із глибоким національним світоглядом» Дмитра Донцова, розглядається як парадокс, але, додає дослідник «на цей факт можна подивитись і як на закономірність»¹⁹. Виглядає, що О. Баган міфологізує постать Донцова, ба навіть творить культ його особистості, порівнюючи протистояння таврійця з Росією із протистоянням латинського світу із етрусками, з якого виріс Рим, та з постаттю Олександра Македонського, який очолив елліно-македонських колоністів Передньої Азії²⁰.

Кінець XIX та початок XX ст. – це початок неймовірного успіху марксистської ідеології. Масово, у тому числі й у Російській імперії, старі та новостворені партії визначають свою ідеологію як – соціал-демократичну, беручи «Капітал» Маркса за основу. Щоправда, розуміння марксистської ідеології було далеко не повним. Борис Кагарлицький зазначає, що марксистські ідеї масово ширились у переказі²¹. «Капітал» був доступний у неповному вигляді. Останнє доповнення (віднайдені «Економічно-філософські рукописи 1844 р.») відбулось у 1932 році²². Коли ми говоримо про марксизм початку 1900-х років, слід пам'ятати, що все ще залишаються важливі матеріали текстів й теорії невідомими. Але найголовніше, що на примітивному рівні, праця «Капітал» могла формувати ідеологію, та включала у собі основні для партій та для поширення ключові речі: капіталізм, класи, держава, свобода, революція. Основним центром поширення марксистської ідеології, звичайно ж став Петербург, який був столицею, та центром інтелектуального середовища Російської імперії. Багато молодих інтелектуалів навчалися у ньому та у Царському Селі. Г. Давлетова зазначає: «Починаючи з 1903 року в Петербурзі між українськими студентами почав ширитися марксизм»²³. Окрім цього, у

¹⁹ Баган О. *Джерела світоглядного націоналізму Дмитра Донцова*. С. 5

²⁰ Там само. С. 5-6.

²¹ Кагарлицький Б. *Марксизм: не рекомендовано для обучения*. Москва: Алгоритм, Эксмо, 2006. С. 119-120.

²² Там само. С. 122

²³ Давлетова Г. «Д.І.Донцов: початок формування світогляду» // *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя, 2007. Вип. XXI. С. 140

Петербурзі у якому Донцов буде навчатися, було й міцне українське середовище.

Відомо, що Дмитро Донцов закінчив реальне училище, яке дозволяло вступити у вищі технічні школи, але молодий таврієць не бажав пов'язувати життя із технічними дисциплінами, як інші члени його сім'ї²⁴. Донцов бажав продовжити освіту в університеті, а для цього йому було потрібно закінчити класичну гімназію. Згодом, Дмитро Донцов все-таки вступив на юридичний факультет Петербурзького університету. Навчався майбутній публіцист всебічно, вивчав соціальні й політичні проблеми, ознайомлювався із філософськими творами, переважно іноземними. Також багато уваги приділяв українській літературі та історії. Загалом, він не обмежувався лиш спеціальністю²⁵. Олександр Лотоцький у «Сторінках минулого» пише, як він вперше побачив Донцова у Петербурзі: «...Студентом вражав надзвичайною працьовитістю. Найчастіше можна було його зустріти в публічній бібліотеці, - там він зібрав запаси того знання, що стало після основою його виразного національного світогляду. В численних рефератах на студентських зборах вже й тоді висловлював гасла, що їх пізніше розвивав у своїх друкованих працях...»²⁶ Зі слів Лотоцького, Дмитро Донцов формував власний світогляд із самоосвіти в окремих галузях. Ймовірно, цими знаннями, Дмитро Донцов закріпив своє бачення становища України. Можливо, саме тому, відкривши для себе марксистську філософію, Донцов теоретично міг умістити у неї здобуття самостійності.

Під час років навчання Донцова, у Російській імперії розпочались внутрішні проблеми, з'явилися перші паростки невдоволення, які призведуть до революції 1905 року. Вже до цього часу Донцов безперечно був марксистом, Сосновський зазначає слова Дмитра Дорошенка, коли той став Головою Студентської Громади, а Донцов переходив із кандидатів у члени в 1904 році.

²⁴ Сосновський М. *Дмитро Донцов: Політичний портрет*. С. 66

²⁵ Там само. С. 67

²⁶ Лотоцький О. *Сторінки минулого*. Ч. 2. С. 90

Станом на цей рік, громада переходила на соціалістичні позиції. Але через нехтування студентською громадою національного моменту, Донцов вступив в опозицію²⁷. Ідеологія піклувалась про класи, класи «трудящихся», за представництво яких й боролися. Революція 1905 року вже сформулила Донцова як марксиста. Вона закріпила марксизм молодого таврійця, адже початок революції розпочався у дусі марксизму – робітний клас повстав. Донцов легко міг піддатись впливу марксистської течії ще задовго до головних революційних подій у Російській імперії. Михайло Сосновський вважає, що «соціалізм був модою»²⁸, тобто на його думку, Донцов йшов за тенденцією цього часу, й використав соціалізм як засіб для реалізації власних ідей. За Сосновським, – Дмитро Донцов сприймав марксизм «кон'юнктурально», себто не був соціалістом в повному значенні²⁹. З думкою Сосновського, щодо «модності» соціалізму, можна погодитись. Щодо «кон'юнктурального» сприйняття, то думка, що Донцов слідував марксистській ідеології, бо це те, що давало можливість до боротьби із царатом – є хибною. Донцов міг бути і лібералом, ідеологія, яка також була сформована у ХІХ ст. Вона б насправді, також би слугувала хорошим інструментом у боротьбі проти царату, адже захищає права і свободи людини. Також рання творчість Донцова доводить його щирість у слідуванні цієї ідеології, для прикладу брошура «Школа а релігія», в якій він приділяє багато уваги соціалістичним позиціям чи «Новий революційний фактор і соціал демократія». Не варто виключати, що М. Сосновський упереджено оцінює соціалістичні позиції Донцова, адже відомо, що пізніше його ідеї трансформуються, а потім Донцов стає націоналістом. Можливо М. Сосновський, який підтримує думку В. Садовського, Д. Дорошенка, щодо «кон'юнктурального» сприйняття, ймовірно спирається на нетиповість марксизму Дмитра Донцова, який видав есей «Енгельс, Маркс і Лассаль про «неісторичні народи»», що був суперечливий для соціалістичного кола однодумців. Донцов критикує визначеність Маркса, Енгельса й Лассаля,

²⁷ Сосновський М. *Дмитро Донцов: Політичний портрет*. С. 75

²⁸ Там само. С. 72

²⁹ Там само.

щодо бачення того, який народ заслуговує на визвольний рух, а який – ні. Марксистська ідеологія по-різному пізніше трактувалася, через брак матеріалів «Капіталу». Епігони й новатори часто сперечались щодо вчення, а марксизм Леніна піддавали критиці. Концепція марксизму Дмитра Донцова (врахування автономності) не суперечить свободи класичного марксизму. Борис Кагарлицький чудово пояснює свободу за Марксом: «Маркс бачить свободу в тому, щоб, спираючись на розуміння дійсних протиріч і проблем сучасності, почати усвідомлено творити історію. Причому це не тільки свобода індивідуальна, а й колективна. Клас повинен зрозуміти свої інтереси. Кожен окремий представник класу повинен зрозуміти не тільки свій особистий інтерес, а й загальний інтерес»³⁰. Тим паче, що Маркс не заперечував індивідуалізм, мабуть як і для Донцова – колективне бачення проблеми, й однакове бачення вирішення проблеми – стояло на першому місці. Отже колективна свобода й бачення проблеми – важливіше. Отже, якщо краще придивитись, Донцов й не був аж таким нетиповим соціалістом.

З 1861 року, після селянської реформи кількість людей, які отримали внутрішній паспорт (документ для виїзду з ділянки та пересування по країні) вдвічі збільшилась за два десятиліття. На початок ХХ ст. вона ще удвічі збільшилась³¹. Загалом, більшість – це були звичайні селяни, які шукали кращого життя, тобто постійно були у пошуках роботи. Таким чином, головні міста Російської імперії, такі як Петербург, Київ, Одеса мінімум зросли за чисельністю населення двічі, українські з них втричі³². Отже, в головних містах, масово формувався робітничий клас. Відповідно із таким різким зростанням кількості, робочі місця не могли гарантувати високу заробітну плату. Таким чином, Російська імперія стає одним із найкращих середовищ для розвитку і поширення марксистської ідеології, адже багато невдоволених серед робітничого класу формує фундамент для закріплення ідеології. У ХХ ст. як

³⁰ Кагарлицький Б. *Марксизм: не рекомендовано для обучения*. С. 102-103.

³¹ Герасимов И., Могильнер М., Глебов С. *Новая имперская история Северной Евразии. Ч. 2 : Балансирование имперской ситуации: XVIII-XX вв.* / под ред. И. Герасимова. Казань: Ab Imperio, 2017. С. 385

³² Там же.

вже було зазначено, марксизм набув широкого розповсюдження. Розповсюджуються брошури із вияскравленням ідей Маркса. Крізь усе це, Донцов не міг пройти непомітно для себе. Зі схожою думкою, але з оцінювальними компліментами О. Баган пише: «Зрозуміло, що Донцов із властивостями його натури, як романтичне світобачення, щира свободоловність, громадянська відповідальність і максималізм устремління, не міг опинитись осторонь цього масштабного і яскравого підпільного політичного руху³³».

Тревор Ерлахер у своїй дисертації зазначив, що Донцов брав участь у початку революційних подій у Росії та суспільно-політичному житті у період першої Державної Думи³⁴. Під час цих подій Донцов уже був членом УСДРП, це колишня Революційна Українська Partія (РУП) із новоприйнятою соціал-демократичною ідеологією. Т. Ерлахер виділяє цю подію особливо: «Саме тут, у північній столиці Російської імперії, він став членом-засновником Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП) у 1905 р. Платформа УСДРП намагалася задовольнити різноманітні вимоги "національно свідомих" українських соціалістів, що входили до її лав. Вони вимагали від своїх колег в Російській соціал-демократичній робітничій партії (РСДРП) свого визнання як єдиних представників етнічно українського пролетаріату»³⁵. Тоді Донцов зазнав першого політичного арешту, як один із промовців на університетському вічі. За спогадами Донцова, його мали «пришити» до судового процесу РУП-івців³⁶.

Це були особливі роки, адже в них розпочинається публіцистичне життя Донцова. Відомо, що Комітет УСДРП доручив йому підготувати інформаційний матеріал про УСДРП і соціалістичний рух у формі брошур³⁷. Пізніше в часи II Державної Думи, як провідний соціаліст, Донцов став одним

³³ Баган О. *Джерела світоглядного націоналізму Дмитра Донцова*. С. 7

³⁴ Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov, the Ukrainian Idea, and Europe's Twentieth Century*. P. 40

³⁵ Erlacher T. *The birth of Ukrainian "Active Nationalism": Dmytro Dontsov and heterodox Marxism before World War I, 1883-1914*. P. 530

³⁶ Донцов Д. *Рік 1918, Київ*. С. 121

³⁷ Сосновський М. *Дмитро Донцов: Політичний портрет*. С. 70

із редакторів газети «Наша дума». Михайло Сосновський виділяє ще один аспект Донцова як марксиста, те що він перш за все вивчав західний соціалізм, а головним джерелом марксизму в Російській імперії були російські публікації та російська інтерпретація. Наслідком цього постала, на думку Сосновського, цікава публікація «Енгельс, Маркс і Ляссаль про «неісторичні нації»»³⁸. Сосновський говорить що метою Донцова було національне визволення. Ці слова, вважаю, дещо з пізніших категорій. Все-таки варто враховувати роки перебування у Петербурзі, можливо, тоді ще Донцов не достатньо ворожий до Росії, а російський соціалізм для нього ще не постав як старий прикритий імперіалізм. Скоріш «визволення», використовувалося під час перебування в Галичині, в Австро-Угорській імперії, як наслідок другого арешту (1907 р.) Але Донцов, за його словами, почав це бачити вже у студентські роки. Про це він говорить у кількадечних записках у своїй книзі «Рік 1918, Київ»: «Беручи участь в українськiм революційнiм русi до 1-ої моєї еміграції (1908 р.), я розумів і від Міхновського навчився розуміти цей рух як протиросійський взагалі, не тільки протирежимний³⁹» Знайомство із брошурою Миколи Міхновського «Самостійна Україна» справило потужний вплив на молодого Донцова. Пишучи про вище згадані спогади, Сосновський називає це «духовним прогресом»⁴⁰ Дмитра Донцова. Але не варто поспішати з висновками, у 1909р. він писав у листі однопартійцеві: «"Особисто вважаю і "отзовізм" і "самостійну Україну" нісенітницею. Ми є соціал-демократи і наш орган соціал-демократичний. А то значить, що він має – соціальну революцію (а не "вростаніє" капіталізму в соціалізм) як ціль, класову політичну боротьбу (а не "сотрудничество" класів) – яко средство. Хто вітає ці засади, той наш"» та критикував будь-які ухили від соціал-демократизму з позицій ортодоксального (доволі схожого на ленінський) марксизму⁴¹.

³⁸ Сосновський М. *Дмитро Донцов: Політичний портрет* с. 73

³⁹ Донцов Д. *Рік 1918, Київ*. С. 115

⁴⁰ Сосновський М. *Дмитро Донцов: Політичний портрет*. С. 70

⁴¹ Цит. за: Гирич І. «Ярослав Дашкевич – історіограф новітньої України: Спроба есею» // *Історіографічні дослідження в Україні*. Київ, 2008. Вип. 18. С. 304

Отже, Дмитро Донцов не зовсім щирий у своїх спогадах. Жодних ідей самостійності не було у нього у той час. Насправді, він виступав за автономність та федеративний устрій. Коли Донцов був в Українській студентській громаді (1904р.), яка стояла на соціалістичних позиціях. За спогадами Д. Дорошенка та, О. Лотоцького – Донцов не нехтував національною складовою, також вони двоє підтверджують його перебування в опозиції, яка була проти легковажного ставлення до національного моменту⁴². О. Зайцев також так вважає: «...Донцов, як і більшість членів УСДРП, обстоював федеративний принцип як у державному ладі майбутньої Росії (з автономною Україною), так і в організації російської соціал-демократії (з автономною партією українського пролетаріату)»⁴³. Схожою оцінкою ділиться й Т. Ерлахер: «Максимальні вимоги УСДРП включали незалежну українську державу, але вони задовольнялися закликами до федерації з Росією за умови національної автономії»⁴⁴.

Отже УСДРП кардинально не змінила світогляд Донцова. Якщо у ранніх соціалістичних роках Донцов і міг роздумувати над питанням самостійності (що мало ймовірно), то пізніше його марксистська ідея зміцнилась у партії. Марксизм не надає значення державній самостійності, головне – становище пролетаріату, яке можна змінювати й покращувати і без обстоювання незалежності чи самостійності, поборовши клас буржуазії. Донцов та його ідеологічні товариші виступали за автономію, яка мала забезпечити, якщо спиратись на резолюцію згадану вище університетського віча, вживання рідної мови в усіх державних та громадських установах і розвиток культурного та економічного життя українців⁴⁵. Отже славнозвісна «нісенітниця», яка дійсно звучить доволі категорично, виявляє Донцова як ортодоксального марксиста, який піддався тогочасним тенденціям. Він вірив у солідарність

⁴² Сосновський М. *Дмитро Донцов: Політичний портрет*. С. 75-76

⁴³ Зайцев О. *Націоналіст у добі фашизму*. С. 40

⁴⁴ Erlacher T. *The birth of Ukrainian "Active Nationalism": Dmytro Dontsov and heterodox Marxism before World War I, 1883-1914*. P. 530

⁴⁵ Лотоцький О. *Сторінки минулого*. Ч. 2. С. 296

«трудящих». Для нього незалежність не важлива, необхідна лише класова боротьба і соціальна революція з метою визволення українського пролетаріату в союзі з російським.

Для Дмитра Донцова «клімат» Австро-Угорської імперії був іншим. Але перед Першою світовою війною, європейські держави страждали від антиліберальних настроїв. У цьому «кліматі» марксизм без перепон міг існувати й проповідуватись. Т. Ерлахер слідом за Карлом Шорске вважає, що Відень опинився в епіцентрі кризи європейських цінностей, що передувала Першій світовій війні й супроводжувався відкиданням лібералізму, раціоналізму та універсалізму - найважливіших доктрин Просвітництва⁴⁶.

Щодо можливих нових впливів на Донцова, то Т. Ерлахер виділяє Станіслава Бжозовського, з яким молодий таврієць познайомився у 1908 р. у Відні, де продовжував своє навчання. На думку Т. Ерлахера, Донцов почерпнув натхнення для подальших питань щодо національності, першості волі, ідей та сили в людській історії. «Праця Бжозовського випереджала антипозитивістський культурний поворот у марксистській думці... Він створив версію марксистської гетеродоксії, переповнену суб'єктивізмом, антинатуралізмом та ідеалізмом... Обстоюючи "жорсткий історичний реалізм", який наближався до доктрини Дмовського про "національний егоїзм", заявляв Бжозовський: "найгірший власний уряд є ліпшим, ніж найкраще чуже правило". Марксистська «реальна політика» Бжозовського увійшла до репертуару Донцова майже в незмінному вигляді»⁴⁷.

Михайло Сосновський вважає ранню соціалістичну публіцистику Донцова в період 1905-1914 років – творами з соціалістичними позиціями, але із «національним ухилом». «Ухил» полягав у тому, що Україна й українська проблема завжди була у центрі уваги Донцова. М. Сосновський зауважив, що не слід його ототожнювати з націоналізмом, протиросійським ставленням чи

⁴⁶ Erlacher T. *The birth of Ukrainian "Active Nationalism": Dmytro Dontsov and heterodox Marxism before World War I, 1883-1914*. P. 531

⁴⁷ Ibid., p. 532

навпаки, і що Донцов спершу вважав націоналізм шкідливим для суспільства⁴⁸. Все ж таки, Донцов ідентифікував себе як українця, і думав він як класичний український марксист. «Національний ухил» полягав у відстоюванні кращого становища для українського пролетаріату (автономність та федеративний устрій). Чудовий приклад цьому є текст, який видав 1910 р. у Львові - «Новий революційний фактор і соціал демократія» У цій публікації, Дмитро Донцов говорить про гніт українського пролетаріату, робітників. Донцов уникає слів «нація», «народ»: «Однією ж із найбільших перешкод для реалізування масою свого політичного значення і сили в суспільності є національний гніт. Таким чином, боротьба українського селянства і пролетаріату за свої економічні й політичні потреби у своєму кульмінаційному пункті викликала до життя масовий український національний рух.; Наш пролетаріат лише тоді вступить у боротьбу з національним гнітом, коли чітко зрозуміє суперечність цього гніту з його класовими інтересами...»⁴⁹. Окрім, соціалістичної риторики, ми бачимо «національний ухил» про який говорив М. Сосновський. Донцов занепокоєний українсько проблемою, яку називає «гнітом», також варто звернути увагу, що тут Донцов вияскравлює свободу класичного марксизму. Тобто, зазначає, що «пролетаріат» повинен колективно визначити свої класові інтереси, яким суперечить «гніт». Донцов у тексті чітко говорить, що одним із головних постулатів українського руху є самоврядування й автономія. Також Донцов кілька разів говорить, що цей рух є боротьбою проти царату. Ймовірно, «національний гніт» у Донцова, це насамперед гніт щодо пролетаріату і селянства, у яких відмінна культура і мова, через що вони й піддаються гніту. Не варто шукати «протиросійське» бачення, сепарацію, Донцов залишається «протирежимним». Другий арешт, тільки зміцнив його «протирежимну» позицію.

«Школа а релігія» - реферат, який Донцов читав на 1-му українському студентському з'їзді у Львові 1909 р. Молодий марксист мав на меті довести

⁴⁸ Сосновський М. *Дмитро Донцов: Політичний портрет*. С. 79-80.

⁴⁹ Донцов Д. «Новий соціальний фактор і соціал-демократія», *Вибрані твори*, т. 10. С. 18-19.

несумісність релігії та науки у школах. На перший погляд, здається що це звичайний атеїстичний реферат про вже відому тему – як релігія заважає науці. Насправді, у цьому рефераті фундамент написаного формують ідеї марксизму. Релігія у марксизмі вважається засобом панування правлячого класу, тобто класу буржуазії. Але Донцов відкрито про це не говорить у рефераті, адже ці речі вже давно відомі. Аби закріпити атеїзм для пролетаріату, Донцов вирішив замислитись над критичним мисленням учня школи, у якій викладаються релігійні дисципліни. М. Сосновський вважав, що у цьому рефераті немає оригінальної філософії марксистської ідеології, а все це на тодішніх панівних постулатах соціалізму⁵⁰. Але варто звернути увагу, як Донцов у завданнях школи вміщував марксистську ідеологію. Важливим завданням для школи у рефераті є навчити учнів критики. На мою думку, це чудово підходить до вчення про марксистську свободу. Пролетаріат повинен зрозуміти проблеми свого становища та визначитись, як його змінювати. Для таких завдань молодим людям потрібне критичне мислення. Спершу Донцов дає оцінку впливу релігії на маси: «Найстрашнішим, найзгубнішим результатом науки релігії є те, що вона забиває в учнях дух критики і шкодить науковому розумінню явищ природи. Через те відбирає широким масам один з могутніх знарядів в боротьбі за існування. Отся неможлива темнота мас, яка стоїть на заваді їх економічному добробуту, по часті також завдячує своє існування релігії о скільки вона дусить в них критицизм і наукове розуміння явищ природи»⁵¹. Далі він висвітлює релігію як зброю правлячих класів проти критичного мислення учнів: «І ворожа широким масам ідеологія пануючих класів, яку вони завше стремлять прищепити тим масам – пресою, штукаю, театром – не знаходить в голові побожних людей ніякого опору...». Тут вже висвітлено одну з головних причин існування марксистського атеїзму. Також він і не полишає критику аскетизму, в ній бачив Донцов важіль, що може тримати маси у бідності: «...етика, яка найвисшою чеснотою вважає відречене

⁵⁰ Сосновський М. *Дмитро Донцов: Політичний портрет*. С. 85

⁵¹ Донцов Д. *Школа а релігія*. С. 17

від всього земного – аскетизм, яка вчить робочі маси мовчки, без протесту зносити свою недолю і вірити в заплату на небі – ся етика, в існуючих соціальних умовах – є для робочих мас шкідливою». Оцінка церкви Донцовим є суто марксистська: «Та церква не є лиш ворогом свободи. Вона є рівночасно слугою держави і капіталу; Церква ніколи не протестувала проти права приватної власності і війни, але проти революцій і соціалізму – завше»⁵².

Висновки Донцова були такі: з релігії потрібно усунути «божественний плащик», та усунути навчання релігії зі школи, аби можна було навчитись критично мислити. Також вона доводить, що думка М. Сосновського, щодо «кон'юнктурального» сприйняття соціалізму Донцовим – хибна. У цьому рефераті, Донцов войовничий атеїст, який щиро вірить, що релігія шкодить робочим масам. Також, він звертав увагу на пануючі класи, що завдяки релігії контролюють робочі маси. Донцов відкидає старі та загальні моральні порядки, таким чином він повстав, ставши на стежку – принципового марксистського аморалізму. Донцов відкидає поняття загального морального кодексу: «Ми соціалдемократи, “загально людської” етики не знаємо, бо такої нема. Є етика часів Арістотеля, етика кріпатства, етика часів капіталізму, етика канібалів, етика тої чи іншої кляси»⁵³. Т. Ерлахер таким чином пояснює цей марксистський аморалізм: «Донцов приймає класичну марксистську традицію відкидання ідей загального морального порядку на користь історизації моральних кодексів та почуттів відповідно до способу та відносин виробництва в певну епоху»⁵⁴. М. Сосновський вважає, що ««Школа а релігія» є безперечно найбільшою і найрадикальнішою даниною його тодішнім соціалістичним переконанням, соціалістичному світоглядові та матеріалістичній і атеїстичній доктрині»⁵⁵. Я вважаю, що ця думка М. Сосновського цілком суперечить його

⁵² Донцов Д. *Школа а релігія*. С. 17-31

⁵³ Там само. 33

⁵⁴ Erlacher T. *The birth of Ukrainian “Active Nationalism”: Dmytro Dontsov and heterodox Marxism before World War I, 1883-1914*. P. 533

⁵⁵ Сосновський М. *Дмитро Донцов: Політичний портрет*. С. 86

твердженню поряд із Садовським, що сприйняття Донцовим соціалізму – було кон'юнктуральним.

Отже, Дмитро Донцов самоідентифікував себе як українця, який боровся за права українського робітничого класу. З молодих років приймав участь у суспільно-політичному житті, боровся проти царату. Зустрівши революцію 1905 р., Донцов вже був марксистом, адже з 1904 р. був членом Української студентської громади, позиції якої були соціал-демократичні. На той час, Донцов не був самостійником, його спогади прикрашають минуле, а на університетському вічі лише йдеться про автономію. Переїзд до Австро-Угорщини, стало визначною подією у житті Донцова, адже там він познайомився із С. Бжозовським, та ознайомився з його ідеями марксистської «реальної політики». Донцов був національно свідомим українцем, через це українське питання й проблеми завжди знаходили своє місце у публікаціях. В цьому полягав його «національний ухил», але Донцов залишався «протирежимним», у той час, спершу, він не вбачав російських соціалістів та російську інтелігенцію ворогом українського пролетаріату. В усьому Донцов звинувачував царат, який насаджував політику самодержавства, та хибне ставлення російських соціалістів й інтелігенції до українського пролетаріату. Немає достатніх аргументів, що соціалізм Донцова був кон'юнктуральним. Брошура «Школа а релігія» сформована на міцних засадах соціалізму та войовничого атеїзму. Також, варто звернути увагу, що на початку ХХ ст., марксизм мав сприятливе середовище для поширення, це була тенденція, повз яку Донцов не прийшов. Немає підстав вважати, що Донцов не був щирим соціалістом.

РОЗДІЛ II

«Трансформація образно- геополітичної осі Росія – Україна»

Просторові уявлення суб'єкта про територію і світ не стільки є нейтральними поняттями, скільки термінами та баченням, що вияскравляють ясну політичну історію та позицію⁵⁶. На мою думку, Дмитро Донцов обов'язково на підсвідомому рівні сконструював ментальні карти, спираючись на потрібність орієнтації у просторовому уявленні, на яке впливає політична позиція та геополітичне становище простору.

Дмитро Донцов не уявляв Україну у чіткій політичній карті світу. Донцов вбачав немов дві просторові України, одна з яких, це та європейська частина України, що належить Австро-Угорщині. Територія, що проживає власну локальну історію за українську ідентичність у боротьбі з поляками, а друга - та Україна, яка постане у ліберальній Росії («новой», «свободной России»)⁵⁷, яку потрібно рятувати від лап царату. Тут з'являється дискусійне питання уявлення просторової України. Варто зазначити, що тут не йдеться, що Донцов бачив чітко дві України, у яких власне політичне життя, чітко розділені історією. Радше, це дві просторові домівки українців, з переживаннями за становище українців. У статті "Національні гермафродити" Дмитро Донцов представив українську націю уявленим гермафродитом. Донцов асоціює український народ з дитиною, яка не уявляє, як прожити самотійно та одноосібно, тому творить спільне національне та народне російське тіло: «...сучасне українство є свято переконане, що воно творить з росіянами одно національне тіло - один російський народ⁵⁸». Таку українську націю Дмитро Донцов уявляв в 1911 р., проте хотів позбутись цього уявлення. Донцов вбачав проблему, що українці лише з погляду культурного є українцями, з політичного ж погляду -

⁵⁶ Шенк Б. *Ментальні карти: конструювання географічного пространства в Європі* // Нове літературне обозрение. С. 10

⁵⁷ Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)*. С. 167

⁵⁸ Донцов Д. *Вибрані твори Т.2: Культурологічна та історіософська есеїстика (1911-1939)*. С. 120

росіянами⁵⁹. Донцов жодним чином, не намагається сотворити політичний сепаратизм від Росії. Варто зазначити, що для Дмитра Донцова Росія царська, та нова ліберальна Росія (яку Донцов очікує побачити у майбутньому), це різні просторові суб'єкти. Публіцист лиш хоче для українства: «...перестати бути і українцем і росіянином рівночасно»⁶⁰. Тут радше про проблему можливої втрати етнічно-просторової України, проблему «провансальства». Саме в цій статті, цей термін вперше з'являється у Донцова: «Найвищий час для всіх українців, які розуміють велику політичну вагу українського питання, які не бажають позістати в ролі провансальства...»⁶¹. Пізніше, у творі «Модерне москвофільство», Донцов розвине цей термін, та включить його у найважливіше місце своєї етнічно-просторової уявленої України. Етнічно-просторова уявлена Україна, тимчасово обмежуватиме Донцова у його ідейних планах майбутньої політичної України. Розглянувши політично-ментальну залежність українства від Росії, Дмитро Донцов не вважає доцільним слідувати політичному сепаратизму, поки не змінить свою думку у 1913 р., написавши твір «Сучасне політичне положення нації і наші завдання». Це можна помітити у таких ранніх марксистських текстах як: «Русский либерализм и украинское движение»⁶², «За украинский университет»⁶³. Проте, якщо ми звернемо увагу на соціалістичну позицію Дмитра Донцова, то стають яснішими просторові образи. Марксистські погляди Донцова передбачили, що світ поступово перейде в етап пролетарської революції, й настане диктатура пролетаріату, у якій українці будуть посідати гідне та рівне місце з іншими народами. У цій схемі чіткі політичні уявлення України не мають значення, адже світ стане пролетарськи об'єднаним. Таким чином, Україна постане лиш територіально просторово, у ній будуть забезпечені рівні колективні права українців. Серед багатьох українських соціалістів така просторова мапа України була типовою. А на сам соціалізм дивились немов на чарівну паличку, яка вмить зможе

⁵⁹ Там само. С. 120-122

⁶⁰ Донцов Д. *Вибрані твори Т.2: Культурологічна та історіософська есеїстика (1911-1939)*. С. 126

⁶¹ Там само. С. 126

⁶² Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)*. С. 167,

⁶³ Там само. С. 173

виправити усе⁶⁴. Очевидно, що існував процес національного відродження. Проте, він спочатку не мав політичної спрямованості. Програма УСДРП, у якій Донцов вже перебував, вбачала Україну у федеративних відносинах з Росією, виступала за демократизацію суспільного ладу. Донцов також поділяв такі позиції, про що свідчить твір «Русский либерализм и украинское движение», де він висунув два важливих чинники, які мають бути у новій Росії, яка неминуче еволюціонує в цю сторону: *«Первый момент, это – раскрепощение национальностей в смысле изменение существующей политической системы по отношению к «инородцам». Второй – политические раскрепощение народных масс и вовлечение их в политическую жизнь»*⁶⁵. Отже, ментальна карта Дмитра Донцова не відмічала чітких фізичних просторових уявлень України. Україна знаходилась там, де знаходились українці, для Донцова було важливо, аби те українство і Україна мала правову силу та свободу у межах федерації з Росією. Такими ж категоріями мислили й інші українські соціалісти, навіть М. Драгоманов, який «відкидав необхідність створення українцями власної держави, віддаючи перевагу політичній і національній автономії»⁶⁶.

Нова ліберальна Росія, у Донцова мала дещо чіткіші обриси у своєму фізичному бутті. Це велика просторова територія, на якій знаходяться багато національних меншин та народів, що будуть на рівні з російським. Щоправда, яке місце у цій ієрархії український народ мав, ще залишається дискусійним питанням. Якщо звернути уваги на твір «Болотяні вогні»⁶⁷, Донцов радіє, що українці отримають хоча б якусь політичну вагу у формуванні парламенту Нової Росії. Особливо, він увагу приділив виступу Скоропадського, який говорив про те, що малоросам не потрібна автономія, адже автономія має бути там, де «...нельзя слить въ одно народныя массы...»⁶⁸. Донцов підмічає, що такі

⁶⁴ Баган О. Поміж містикою і політикою (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії 1-ї половини ХХ ст.) // Дмитро Донцов Твори. Том 1. Геополітичні та ідеологічні праці. Львів: Кальварія, 2001. С. 25

⁶⁵ Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)*. С. 167

⁶⁶ Висоцький Ю. Українські соціал-демократи та есери: Досвід перемог і поразок. Київ: Основні цінності, 2003. С. 24

⁶⁷ Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)*. С. 145-148.

⁶⁸ Там само. С. 146

речі не нові, і вже «десь читались»⁶⁹. Проте пізніше говорить про позитивність такого статусу москвофільства, що переходить зі стану агресивного у дефензиву. «Але з виступом Скоропадського у нас народжується свідоме москвофільство, воно зачинає переходити в стадію активності. Сей факт є лише поодиноким позитивним для нас результатом думських українських дебатів⁷⁰». З першого погляду такі висновки можуть привести нас до думки, що все ж таки Дмитро Донцов не був марксистом з національним нахилом. Проте, у Донцова, москвофільство уявляється в іншому світлі, це те москвофільство, яке пробудилося, і починає штовхати українську інтелігенцію в ліберальній Росії, організовуватись нарешті та виступати. Подібні категорії, розділяли й українські соціалісти ортодоксального напрямку. Проте, це не суперечить національну ухилу. Донцов був не одиноким у цьому баченні, інші молодів соціал-демократи (Б. Ярошевський, М. Меленевський, О. Скоропис-Йолтуховський, А. Жук, В. Дорошенко, О. Назаріїв, М. Залізняка, В. Степанківський), також ставили національний примат у важливе місце⁷¹.

Не завжди можна чітко зрозуміти мету та розуміння бачення Донцовим москвофільства, яке вияскравлюється ще до твору «Модерне Москвофільство» (1913). Особливо це відчуватиметься для історика, який зараз оглядає це, зважаючи на контекстні обставини. Донцов також усвідомлював, що таке бачення москвофільства матиме дві мірки. Тут він знову розділяє ту ментально-уявлену Україну. Донцов вважає, що у москвофільстві є дві мірки – галицька й «наша»⁷². Тут Донцов чітко нам дає зрозуміти, куди він себе ідентифікує, в якій просторовій Україні він себе уявляє. Як вже було сказано попередньо, Дмитро Донцов уявляє Україну у просторовій схемі нової ліберальної Росії, великої домівки, де забезпечують свободу і права усіх. Це можна назвати «обласництвом», ідею яку обстоював інший український соціаліст – Дмитро

⁶⁹ Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)*. С. 146

⁷⁰ Там само. С. 147.

⁷¹ Гирич І. «Українські есдеки: між національним і класовим вибором (Листи В. Винниченка, М. Залізняка, В. Степанківського, Л. Юркевича до А. Жука (вересень–жовтень 1912 року)» // *Український археографічний щорічник. Нова Серія*. Київ, 2010. Вип. 15. С. 525

⁷² Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)*. С. 147

Антонович⁷³. Насправді, зберігається проблема чіткого розуміння, що для українських соціалістів – федерація, автономія. Також вважали, що схожий просторовий концепт і є «незалежним» і політичним. І є ще та, галицька Україна, яка не зовсім схожа на «нашу», у якої є відмінності у сприйнятті в уявленій просторовій мапі. Донцов звертав увагу, що те москвофільство, яке переходить в оборону, рухає політичне та правове життя українців, вважається у Галичині як «обмосковлення» у вигляді негативного ефекту. Проте, стверджувати, що Галичина та Україна в Новій Росії, абсолютно чужі один до одного простори в уявлені Донцов - говорити не варто. Концепція Донцова щодо двох мірок вказує нам, що все таки, різниця існувала, проте не «іншість». Ментальна карта починає набувати чіткішого етнічного виміру. У Донцова існували дві просторові України, одна з яких "наша", та коронна територія Галичина.

Далі ж, у Дмитро Донцова настає період переосмислення своїх соціалістичних позицій, брошура «Модерне Москвофільство» (1913), яка викликала невдоволення серед однопартійців УСДРП. Вияскравлює нам нові ментально-географічні позиції уявлення Донцова. У цьому творі, Дмитро Донцов чітко вказує просторову позицію України, її геополітичне місце. «Ніхто не заперечить, що наш край переживає переломну добу своєї історії. Положена між Заходом і Сходом, Україна завше була об'єктом спору між двома культурами: західноєвропейською (спадкоємницею Риму) і московською (спадкоємницею Візантії)⁷⁴» Отже, бачимо, що Україна знаходиться між Заходом та Сходом. Доволі популярна на той період думка, але це нове просторове уявлення для Донцова, враховуючи, що раніше, уявляв Україну у двох позиціях, коронну Галичину та «нашу» Україну в Новій Росії. Відтепер, просторова позиція України стала більш суб'єктною, яка має незалежне місце. Також, цікавим є термін Донцова, який вживає до спадкоємця Візантії – «Московитський» Донцов не вживає слово «Росія», це слово у нього поставлене

⁷³ Гирич І. «Українські есдеки: між національним і класовим вибором... С. 526

⁷⁴ Донцов Д. *Вибрані твори Т.2: Культурологічна та історіософська есеїстика (1911-1939)*. С. 17

у територіальній позиції уявленого спільного простору усіх народів, що об'єднані культурно та політично під московитами. У Донцова Захід постає єдиною одиницею - спадкоємець Риму. Також, Дмитро Донцов зауважує «найбільш упертих ворогів – поляків»⁷⁵. Не менш важливим є те, що Галичина та решта територій України відтепер стали одним просторовим суб'єктом, але який розірваний двома сферами впливу. Тут радше Донцов розповідає про відомі в той час, просторово-геополітичні культурних впливів. Галичина, яка під домінацією впертих ворогів поляків, та простір земель «за Бугом», який підданий культурній сфері впливів Росії⁷⁶. Донцов ймовірно, як і Липинський, визнавали, що за українську етнічну територію, окрім українців, «змагаються ще кілька інших національних проектів: зокрема, російській та польській⁷⁷». Липинський також, маркував географічно сфери культурного та політичного впливу. Донцов ймовірно усвідомлював, що таке положення України між двома національними проектами, у загальновизнаній уяві є вірне. Проте, він відмовлявся від такого просторового бачення у майбутній перспективі. У своєму просторовому уявленні позиції України, Донцов не знаходив просторого місця, де б Україна могла спокійно уміститись. Немає осмислення просторового поняття Центральної Європи, лише Захід і Схід. О. Міллер, звертає увагу, що дискурс Центральної Європи, що пов'язаний з Росією, ні що більше як – мотиви «жертви» та «опору». Міллер демонструє цей дискурс для значно пізнішого періоду історії⁷⁸. Проте, просторове положення «між», могли б викликати у Донцова, що Україна це неминуча жертва між двох вогнів. І саме тому, варто звернути увагу на цю проблему, аби цю неминучість нейтралізувати, і з цим мають впоратись українці. У цьому світлі, Донцов звісно ж поставив питання щодо майбутнього положення просторової України.

⁷⁵ Донцов Д. *Вибрані твори Т.2: Культурологічна та історіософська есеїстика (1911-1939)*. С. 17

⁷⁶ Там само.

⁷⁷ Масненко В. Уявлені просторові образи України та її сусідів на ментальній карті В'ячеслава Липинського // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки* /

⁷⁸ Міллер А. Тема Центральной Европы: история, современные дискурсы и место в них России // *Новое литературное обозрение*. С. 19

Тобто, що саме можна передбачити у майбутній ментальній карті України. Чия ж сторона отримає верх над спільною жертвою.

Наступну проблему, яку зачепив Донцов у творі «Модерне Москвофільство» - побоювання безмежної пошани української інтелігенції до російської культури⁷⁹. Це модерне москвофільство вже не схоже за концепцією старого дефензивного москвофільства Донцова. Про яке згадувалось у статті «Болотяні вогні». Донцов був впевнений, що така актуальність приведе до поглинання України Сходом. Схід, який законсервує націю. Тут помічається трансформація культурно-політичного становища України в уявленнях Донцова. Таким чином, етнічно-просторовий вимір Донцова змінюється. Російську культуру Дмитро Донцов асоціює в особливому просторовому вимірі, запозичивши термін з вірша Пушкіна «Клеветники России», називаючи це «російське море»⁸⁰. Таким чином, він вважає, що етнічно-просторовий вимір України, може потонути у «російському морі»⁸¹. Дмитро Донцов зазначає, що західна культура потрапляє в етнічно-просторовий вимір України скрізь російську фільтрацію: «Ціла західна культура йде до нас via Петербург бо Москва. В нашій популярній літературі, наприклад, багато перекладається або переробляється з російської і майже нічого з польської або німецької⁸²». Себто, впливи західних вод в російському морі змішуються і втрачають важливість свого складу. Слід звернути увагу, що коли Донцов уявляє етнічно-просторову мапу України, він їй придає термін «нашого краю⁸³». Термін все ще прикріплений до статусу етнічно-культурного простору, а не політичного чи ідейного. Тому, за Донцовим українські води залишаються все ще лиш етнічними, води не з чужого моря, а місце яких, все ще залишається у російському морі. Проте, Донцов поставив завдання боротися з модерним москвофільством, застерігаючи українців, аби вони навіки не zostались

⁷⁹ Донцов Д. *Вибрані твори Т.2: Культурологічна та історіософська есеїстика (1911-1939)*. С.18

⁸⁰ Пушкін О. «Клеветники России», [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://ocls.kyivlibs.org.ua/pushkin/pushkin_pss/pushkin/01text/01versus/0423_36/1831/0564.htm

⁸¹ Донцов Д. *Вибрані твори Т.2: Культурологічна та історіософська есеїстика (1911-1939)*. С.18

⁸² Там само. С. 21

⁸³ Там само. С. 23

«російським провансальством». Термін «провансальство» чітко описує один з варіантів уявленого простору, якого Донцов остерігається, але визнає його як один з ймовірних варіантів розвитку майбутньої його ментальної мапи України. Прованс, який мав свою окситанську мову, культуру, був поглинутий доміантною французькою культурою. Безперечно, Донцов проводить чіткі просторові паралелі між Росією та Францією. Очевидно, що Україна виступає тим Провансом, який може втрати власну культурну ідентичність. Твір «Модерне Москвофільство» своєю метою, передбачає Україну як просторову російську провінцію. Тому, потрібно цього не допустити. Гостро критикує то покірне та позитивне положення українців до російської культури. На мою думку, цей твір є прикладом, коли Донцов гостро та точно визначає «первородні гріхи» української нації⁸⁴.

Важливо зауважити, що політично-просторова трансформація України в осі Росії, ще поки не відбувається у Дмитра Донцова. Твір «Модерне Москвофільство» не має на меті сепарації від Росії, чи повної сепарації від російської культури. Проте, вона створює підстави для зміни уявлень Донцова. Тобто, уявлена просторова Україна у Донцова все ще залишається у етнічно-просторовому вимірі. Якщо повертатись до термінів Донцова, які він застосовує у своїй ментальній мапі. Прованс ймовірно, не вкладався у голову публіциста як незалежна територія, «інородна» Франції. Так і Україна, ймовірно, посідала місце у тій новій ліберальній Росії, на яку Донцов раніше очікував.

Реферат «Сучасне політичне положення нації і наші завдання», з яким Донцов виступив на Другому всеукраїнському студентському з'їзді у Львові в липні 1913 р., є одним із революційних в інтелектуальній біографії Дмитра Донцова⁸⁵. Реферат відіграв надзвичайну роль у мілітаризації українського суспільства у Галичині, що було надзвичайно важливо⁸⁶. Реферат вкладає зміни

⁸⁴ Баган О. Поміж містиком і політиком (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії 1-ї половини ХХ ст.) // *Д. Донцов Твори. Том 1. Геополітичні та ідеологічні праці*. Львів: Кальварія, 2001., С. 29

⁸⁵ Зайцев О. *Націоналіст у добі фашизму...* С. 41

⁸⁶ Дашкевич Я. Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини // *Д. Донцов Твори. Том 1. Геополітичні та ідеологічні праці*. С. 8

у концепції Донцова щодо етнічно-просторового виміру України. Руйнує позиції Росії у цьому вимірі. Згадуючи програму Кирило-Методіївського братства й програму Драгоманова, Донцов чітко навів своє просторове уявлення Росії: «Обидві програми з'явилися в той час, коли одинока стояла муром серед хвильованої революціями Європи – Росія⁸⁷». Отже, все ж таки Росія посідала місце у Європі, проте залишилась застарілим, не актуальним простором, який стояв тим муром у Європі, в той час коли проводились фундаментальні цивілізаційні зміни. Таким чином, Донцов тут закладає фундамент, який пізніше переросте в просторове бачення Росії як відсталого варвара. Дмитро Донцов звинувачував прихильників Драгоманівської програми у сліпій вірі в просторове місце українців у ліберальній Росії. Хоча сам же приблизним ідеям та позиціями слідував. Донцов швидко дійшов до висновку, що російський централізм державників у ролі «російського моря» поглине етнічно-український простір. Відтепер російський уявний простір у Донцова – лише імперіалістичний. Врешті, Дмитро Донцов наполягає політичному сепаратизмі українського простору від Росії. Етнічно-просторова мапа України набуває тепер політичного забарвлення, і відтепер політичне питання у просторовому вимірі набуває головуючої ролі. Саме тут перехідний етап просторового уявлення Донцова. Геополітична ось Україна – Росія розривається, відтепер стає сепаратною. Вже в подальшому, Росія буде поставлена тим небезпечним простором, в котрій українській нації не потрібно входити, аби не втратити політичне та етнічно-просторове особне місце. Відтепер, для Донцова Росія є «потворою». Донцов уявляє Росію в світлі: «російський орел живиться лише трупом – може, тому так довго й живе?»⁸⁸. Тут радше цей «російський орел» постає стерв'ятником. Який клює просторові трупи, у яких державний організм є «павшим» та починає гнити. Тут можна помітити, що український простір для Донцова, поки без державного організму, який російський орел готовий виклювати та підкорити, у ролі стерв'ятника.

⁸⁷ Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)*. С. 23

⁸⁸ Там само. С. 31

Тому, Україна повинна вийти з великого простору «російського моря». На думку Донцова, українці не мають ризиків у прийнятті нового вибору, адже й без нього Росія знищить культурний доробок, знищить національний організм⁸⁹.

Варто звернути увагу, що Донцов вкладає нове поняття у співвідношеннях українського та російського простору. Це – антагоністичне поняття. Російський простір трансформується не лише у ворожий чи небезпечний, а як простір, що стає найбільш злісним ворогом, концептуальний простір-суперник, якого потрібно обов'язково перемогти⁹⁰.

У творі «Культура примітивізму» Дмитро Донцов остаточно ставить крапку над російським простором, відмежуючи його не лише від українського простору, але від західно-цивілізаційного загалом. «Росія була поняттям засадничо чужим для західно-європейського світу: своїми ідеями, своєю культурою, своїми установами. «Схід» і «Захід» не були тоді словами без змісту. Їх ділив великий, здвигнутий віками, здавалося непереломний мур» - стверджував Донцов. Донцов вважає західний світ - світом високої цивілізації, простором великої культури, яка привнесла багато суспільних явищ у цей світ. Натомість Росія, дикий просторовий світ, який стояв муром і деградував, розвинувся ізольовано. Проте, Донцов мав сподівання, що у ХХ ст. Росія зміниться, та нова ліберальна Росія зміниться у кращу сторону. Саме тому, початкова просторова концепція Донцова до 1912 року, вбачала місце просторове України поруч з Росією. Проте, на його думку, цього не сталося. Державний централістський російський апарат, завдяки модерному москвофільству поглине етнічно-український простір.

Отже, спочатку Дмитро Донцов не уявляв чіткої політичної України, радше це була просторова мапа етнічного концепту, яка вміщали у собі два українські регіональні простори - Галичина та російська Україна (тобто

⁸⁹ Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)*. С. 35

⁹⁰ Там само. С. 36

Україна, яка спершу посяде місце у новому ліберальному російському просторі). Донцов ці два українські простори не встановлював статусом «іншість», це були радше в уявленнях Донцова дві просторі домівки українців. Цей уявний концепт не створював «іншість» двох суб'єктів один з одним, адже така просторова мапа не була обрамлена політичним осібним сенсом. Зрозуміло, що Донцов вбачав осібне місце етнічно-просторової України у великому новому ліберальному просторі Росії. Проте водночас, не відкидаючи свого національного ухилу, не бажав, аби «російське море» повністю поглинуло етнічно-просторову Україну. Така політична вісь для Донцова була найбільш тверезою, адже він стверджував у «Національних гермафродитах», що українство не виросло ще до осібного, повністю самостійного положення. Початок трансформації образно-геополітичної осі Росія-Україна відбувається у творі «Модерне Москвофільство», яке стало зовсім іншим, ніж «старе» москвофільство Донцова, яке пробуджувало українство до організаційності та виступів. Модерне москвофільство ставить етнічно-просторову мапу Україні у положення Провансу у Франції, головуєча центристська нація - безслідно поглине сусідній, місцевий ментальний простір. Остаточним висновком взаємостосунків українського та російського простору - поставив реферат "Сучасне політичне положення нації та наші завдання", який додав у етнічно-просторову мапу України політичний чинник. Таким чином, ментальна карта України Дмитра Донцова, отримала більш незалежний характер та повернуло уявний простір України у бік Заходу.

РОЗДІЛ ІІІ

«Трансформація образно- геополітичної осі Європа – Україна»

Дмитро Донцов у своєму просторовому уявленні не представляв Захід далекою культурною територією чи ворожим табором. В уявленнях публіциста, зважаючи на біографію Донцова, Європа не була осторонь, чи у далекому місці від етнічно-просторової України. Як вже відомо, у 1908 р, щоб уникнути арешту, Донцов покинув Київ та виїхав до Львова (Австро-Угорщини). Безсумнівно, це новий етап в інтелектуальній біографії Дмитра Донцова. Ймовірно, Донцов легко акліматизувався у Галичині. О. Баган стверджує, що «Галицький український соціалістичний рух був організованішим і масованішим ніж на Наддніпрянщині...» Також, Донцов познайомився з багатьма відомими українськими інтелектуалами, зокрема з В. Липинським, який залишив вплив на зміну світогляду Дмитра Донцова. Варто звернути увагу й на особисті біографічні події Дмитра Донцова, а саме одруження з Марією Бачинською. Він познайомився з нею у Відні, та була слухачкою Академії торгівлі⁹¹. Для батька Марії Бачинської, який був священиком, це було неприпустимо. Дочка священика не могла бути одруженою з атеїстом, ще й автором атеїстичної брошури «Школа а релігія». Та невдовзі, батько Марії помер, завдяки чому Донцов та Бачинська змогли одружитись. Ідейний соціаліст та атеїст взяв шлюб у греко-католицькій церкві. Невідомо, чому Донцов погодився на це, ймовірно з тиску Марії чи її сім'ї, проте погодився. Завдяки цьому, Донцов зміг познайомитись з колом галицьких інтелектуалів, а шлюб й одруження вплинули на його марксистські позиції, навіть пізніше розглядав греко-католицьку церкву як оптимальний вибір для України⁹². Усі ці біографічні фактори, очевидно, не могли сформувати у Донцова антизахідний настрій чи абсолютно просхідний концепт уявленої етнічно-просторової України. Т. Ерлахер вважає, що одруження принесло для Донцову велику користь, а ця подія є надзвичайна важлива для інтелектуальної біографії

⁹¹ Зайцев О. Націоналіст у добі фашизму... С. 39

⁹² Зайцев О. Націоналіст у добі фашизму... С. 40

Дмитра Донцова: «Її талант, зв'язки та доступ до родинного багатства Бачинських дозволили Донцову охопити значно ширшу аудиторію своїми ідеями у міжвоєнний період, а їхній шлюб утвердив його як центрально-європейця, незважаючи на його східне, російське походження⁹³»

У ранніх марксистських статтях, Донцов не приділяє особливої уваги осі Європа – Україна. Вже раніше було згадано, що у Донцова існували дві просторові уявлені України, які були об'єднані в єдину ментальну мапу етнічно-просторової України. З чим зіткнувся Донцов у Львові, це стосунки українців з поляками та іншість москвофільства, яке в собі носило негативний термін поняття «обмоскалення». Очевидно, Донцов не міг помічати регіональні відмінності між Галичиною та Наддніпрянською Україною, про які він сам ж і зазначав. Також, варто звернути увагу і на спостереження Донцова змагань українців проти поляків. Коли ж у ранніх творах та статтях, Донцов зазвичай ставить проблему «провансальства», та поглиблення нації «російським морем». То у Галичині, стверджує Донцов: «Пр. Здзеховський мав рацію, коли казав, що українець почуватися членом осібної нації, лише як стикається з поляком»⁹⁴. Бачимо, що Донцов галицьких українців національно-політично не уявляє повністю, проте визнає паростки, коли українство стикається з поляками, водночас піддаючи критиці цю обмеженість.

Зрештою, якщо говорити про спільну етнічно-просторову Україну, то у творі «Модерне Москвофільство», Дмитро Донцов ставить проблему культурної фільтрації західної культури крізь уявлене «російське море», яке доходить до українців. Вважає, що українці недостатньо отримують контактів з європейською культурою. Винний у цьому, більше національний гермафродитизм українства, ніж двоголовий орел, який скинув українців у російське море⁹⁵. Отже, етнічно-просторова мапа українства, уособлена у

⁹³ Erlacher T. *Ukrainian Nationalism in the Age of Extremes: An Intellectual Biography of Dmytro Dontsov*. Harvard University: Ukrainian Research Institute. P. 79

⁹⁴ Донцов Д. *Вибрані твори Т.2: Культурологічна та історіософська есеїстика (1911-1939)*. С. 124

⁹⁵ Там само. С. 19-20

вигляді «національного гермафродиту», на думку Донцова, завадила європейській культурі увійти в українське суспільне та громадянське життя.

Реферат «Сучасне політичне положення нації і наші завдання» (1913) також вияскравлює трансформацію уявлень просторово-політичної позиції України та української нації в осі Європи. Розчарувавшись новою ліберальною Росією, модерним москвофільством українців, Донцов дійшов до висновку, що нація перебуває на етапі, коли порушується питання її існування. Вперше, він говорить про «спільну політичну програму»⁹⁶, яку мусить прийняти переважна більшість українців задля питання збереження ідентичності. Отже, етнічно-просторова Україна Дмитра Донцова знаходиться в небезпеці, задля збереження цього уявного простору, потрібно в цей же простір включити політичне питання. Це питання до останнього часу було для Донцова не актуальним, спираючись на русофільське політичне бачення українців. Донцов в цей доповнений уявний простір додає месійно-ідейне значення історичне. Донцов порівняв становище українського простору з такими історичними випадками як Франція і Польща у 1793 р., Німеччина у 1813 р., Туреччина у 1908 р.. Ще у творі «Модерне москвофільство», Донцов проводив паралелі з європейським Провансом. Це була перша чітка паралель двох місцевих просторів, зараз же це не лише територіально та культурні простори Європи, але й політичні. Це важлива трансформація образно-геополітичної осі Україна – Європа. Донцов також чітко зазначає Україну як єдину одиницю: «Ті покоління, що жили й діяли десь у 40-90 рр. м[инулого] віку, в цій навіки проклятій добі суспільного маразму, немало б здивувались, якби їм сказали, що за кілька літ українська молодь з обох боків кордону буде радити над політичними становищем *цілої нації*». Відтепер немає двох ймовірних України, є велика етнічно-просторова українська нація, лиш її розділяють фізично умовні речі – кордони. Донцов дійшов до висновку, що Україна конче об'єднається та стане осібною, коли буде спільна політична програма.

⁹⁶ Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)*. С. 22

У рефераті, Донцов приділяє велику увагу Австро-Угорщині. Дискутує над геополітичними проблемами двох просторів антиподів (Австрія та Росія). Які обов'язково стикнуться один з одним, і стикнуться на особливому просторі, який виступатиме полем бою в майбутньому – Балкани. Поміж того, Австро-Угорщина розпочинає на себе брати роль нового типу уявного простору для Дмитра Донцова – *«другим по Росії слов'янським центром»⁹⁷*. Донцов вважає протистояння великих просторів Австро-Угорщини та Росії – неминучістю. Для Донцова, це свого типу «вирішальна велика війна» - *«Або Австрія буде знищена, і Росія дійде до Адріатики, або Росія буде відкинута за Дніпро»⁹⁸*. Дмитро Донцов наголошує важливість цих речей у світлі пробудження неісторичних народів, процес яких розпочався, на його думку. Розчарувавшись ліберальною Росією, визначивши Росію як небезпечний та ворожий простір для пробудженого українського народу, Донцов знаходить новий – Австрійський. Для Донцова, цей новий, правильний, важливий простір, куди б українці мають увійти. Назвемо цей простір «європейським великим морем», який буде на противагу «російському морю», а «українські води», увійдуть до «австрійських вод» у «європейському морі». Таку трансформацію набуває ментальна географія Дмитра Донцова у новому етапі його уявного світу, в якому Україна посяде нове місце. Для Донцова, Австро-Угорщина просторово уявляється як: *«новий – потрібний нам – центр слов'янської гравітації»⁹⁹*. Т. Ерлахер вважає, що Донцов був переконаний, що Україна поки не може би незалежною, через надто толерантних українських соціалістів, які безвольно керують¹⁰⁰.

Продовжуючи аналіз реферату «Сучасне політичне положення нації і наші завдання», Донцов приймає важливу трансформацію у своїй уявній просторовій Україні. З впевненістю можемо ствердити, що відтепер Донцов вбачає Україну лише в європейському просторі, як важливу її частину. Для аргументації, Донцов процитував родоначальника німецької соціал-демократії –

⁹⁷ Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)*. С. 32

⁹⁸ Там само. С. 32

⁹⁹ Там само. С. 33

¹⁰⁰ Erlacher T. *Ukrainian Nationalism in the Age of Extremes: An Intellectual Biography of Dmytro Dontsov*. P. 48

Фердинанда Лассаля. Описував святу боротьбу Сардинії у союзі з Францією проти Австрії. Це було зроблено з метою: «Поставте у сій цитаті «Росія» замість «Австрія», «Австрія» замість «Франція», а замість «Італія» - «Україна», і ви матимете, я думаю, відповідь, що задовольнить навіть quasi-демократів». Отже, Донцов проводить чіткі паралелі з випадками, які належать до абсолютно Західного просторового світу. Проводить ці паралелі з Україною. Це дуже важливо, адже таким чином, Донцов старається вкласти західний сенс в Україну, намагається вкласти святу місію, як та, що була у Сардинії, аби закріпити, легітимізувати права українського простору в єдиному «європейському морі». Донцов хоче відірвати будь-які асоціації, ментальні відчуття українського простору від російського простору.

Дмитро Донцов був впевнений у місці простору України в просторі європейському, і що цей європейський простір її прийме. У бібліографічній замітці «Як не повинно інформувати про нас Європу» (1913), Донцов говорить що байдужість європейського простору до українського питання вже минула. А що потрібно робити українцям, так це довести інтерес європейському простору, чому важливо Українці посісти у ньому. «Для цього українців мусили б передовсім довести, що український рух є або стає важливим політичним чинником у слов'янському світі й запорою для всяких реакційних, ворожих європейській демократії...¹⁰¹»

Очевидно, що така трансформація соціалістичних позицій та ментальної географії Дмитра Донцова створила невдоволення серед кола українських соціалістів. Таким чином, Донцов остаточно розірвав стосунки з УСДРП. Відома й офіційна причини партії, у заяві яку зазначив О. Зайцев, що після Другого всеукраїнського студентського з'їзду, комітет «Дзвону» у складі: Володимира Винниченка, Левка Юркевича, Володимира Левинського, виключили Дмитра Донцова з числа співробітників журналу. Вони пояснили причину у повідомленні до Донцова таку: «Ви... виступали і

¹⁰¹ Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)*. С. 186

виступаєте...рішучо як немарксист»¹⁰². Безперечно, уявлення Донцова вже стали не типовими для українського соціаліста. У статті «Джентльменам із «Двону»» (1914), Дмитро Донцов підтверджує про закиди зі сторони українського соціалістичного, у нібито зраді принципів марксизму¹⁰³. «Модерне Москвофільство» та реферат «Сучасне політичне положення нації і наші завдання», які продемонстрували суттєві зміни в ментальній географії Дмитра Донцова, водночас показали реакцію українських соціалістичних кіл. Це вказує нам про не типовість тодішнього мислення Дмитра Донцова як українського соціаліста. Донцов говорив: «Моя «ересь», проголошена і прийнята у Львові, міцно не подобалась моїм землякам¹⁰⁴». Як бачимо, нові позиції та нова просторова концепція в ментальній карті Донцова сприймалось як «еретичне» бачення.

Для бачення повної ментальної мапи України, варто також звернути увагу на релігійне питання. Адже, існує й релігійний простір, який розділяє Захід та Схід. Дмитро Донцов усвідомлював, що для того аби закріпити просторові позиції України в Європі. Потрібно й далі розвивати програмові ідеї для подальшої інкорпорації. Зрештою, хоч Донцов був марксистом, він ніколи не полишав осторонь релігійного питання. У статті «Справа Унії» (1916), Донцов аналізував питання релігійного вибору українців. Головними антагоністами у статті постали – Католицизм й Православ'я. Донцов не особливо прихильно ставився до католицизму, зважаючи на свої попередні марксистські позиції. Адже він був переконаний що католицький світ тримається там, де існує простір доброго життя буржуазії, аристократії, шляхті. Проте, Донцов не вбачав у католицизмі небезпечного виміру для українців, чи своїм соціалістичним позиціям, бо вже на той час був розчарований марксизмом. Католицизм для Донцова радше був частиною культури Заходу, який вже публіцист називав спадкоємцем Риму. Найважливішим було те, що католицизм чи унія могли б

¹⁰² Зайцев О. *Націоналіст у добі фашизму...* С. 42

¹⁰³ Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)*. С. 190

¹⁰⁴ Там само. С. 190

бути інструментом боротьби українського простору проти російського. Для Донцова було важливо створити нову, велику відмінність з Росією, та створити нову схожість для європейської ідентифікації українського простору. У Донцова «Йдеться про вибір між Унією і Православ'ям, як у сфері політичній - між Австрією і Росією¹⁰⁵». Для Донцова це важливо як сприяння відчуження від Росії і приєднання до Західного світового простору. «Час зрозуміти, що до оцінки кожного суспільного явища, кожної політичної акції маєм підходити перш за все з критерієм: чи се допоможе справі культурної, політичної і релігійної сепарації нашого народу від Росії, чи ні? Сей погляд однаково важливий і в справі Унії¹⁰⁶». Тобто, для Донцова результати важливіші за засоби, яким він можливо не повністю співчуває.

Не один рік аналізуючи проблему просторового положення України на межі європейського простору і російського, Дмитро Донцов дійшов до нового висновку у своєму уявленні українського народу. У статті «Нарід-Бастард» (1917) Донцов вводить термін «Нарід-Бастард», проте він не біологічний у понятті не законно народженого, а в лінгвістичному: «у лінгвістиці цей вираз вираза служить на означення слів , штучно складених з двох різних як бюрократія або соціологія. Таким бастардом між націями і є ми, українці¹⁰⁷». Донцов тут має на увазі культурний складник, який виглядає двосторонній (власний термін). «Цей наш характер слідно в усіх (не скалічених чужинцями) майже формах нашого національного життя: в політиці, релігії, національній вдачі, будівництві, мові, музиці і навіть правописі¹⁰⁸». На мою думку, ми бачимо двосторонність культурного положення українського народу, але і двосторонність уявленої України Донцова. Яка знову між Сходом та Заходом у просторовому вимірі. Одна сторона цього уявленого простору - політичне, чий простір знаходиться у західному «європейському морі», та друге лице, яке культурно-просторове. Просторові лиця, які гравітаційно коливаються між

¹⁰⁵ Донцов Д. *Вибрані твори Т.2: Культурологічна та історіософська есеїстика* (1911 – 1939 рр.). С. 137

¹⁰⁶ Там само. С. 138

¹⁰⁷ Там само. С. 139

¹⁰⁸ Там само. С. 139

Заходом і Сходом. Доволі кумедний приклад до аргументації додає Донцов, що священники, бриті як ксьондзи, а дотримуються целібату як попи. Водночас кумедний, проте чіткий приклад проблеми двосторонності положення культури нації. Донцов перераховує галузі та форми національного двостороннього життя: церковний; політичне життя; громадська психіка; духовна культура передусім в літературі; ставлення до чужинців; зовнішні сторони української культури; будівництво. Донцов продовжує проблему вибору, яку започаткував ще у рефераті «Сучасне політичне положення нації і наші завдання». Проте, не говорить, що потрібно обрати якусь зі сторін, не обов'язково бути до костей індивідуалістом, чи стати в абсолютну колективність як московська отара. «Коли ми нашу «бастардську» культуру вберемо в м'ясо і кров, тоді нам так само не буде потреба доводити, що ми не те саме, що москалі, як голландцям не треба доводити, що вони не є німцями, а мешканцям французької Бретані, що вони не є британцями¹⁰⁹» - говорить Донцов. Тобто, українцям не варто міняти повністю свою природу, аби довести західному та східному просторам приналежність чи ідентифікацію українського простору.

Зважаючи на біографію Дмитра Донцова, Захід, тобто європейський простір не мав положення в уявленнях Донцова як далекого іншого світу. Варто й зазначити, що період перебування Донцова у Відні та у Галичині, є періодом важливих життєвих подій. Донцов знайомився з галицькою інтелігенцією, навіть одружився й прийняв шлюб в греко-католицькій церкві. Такі чинники не могли б залишитися безслідно в світогляді Донцова та і у його ментальних географічних уявленнях. У Галичині Донцов побачив вічне протистояння українців з поляками, ознайомився з іншими позиціями уявлень населення. Донцов неодноразово піднімав проблему поганої залученості європейських впливів у суспільне життя українців, стверджував що уся європейська культура проходить російську фільтрацію. У рефераті "Сучасне політичне положення нації і наші завдання", Донцов проводить чіткі паралелі європейських

¹⁰⁹ Донцов Д. *Вибрані твори Т.2: Культурологічна та історіософська есеїстика* (1911 – 1939 рр.). С. 145

історичних випадків з Україною та її положенням. У цьому рефераті, Донцов відводить просторову мапу України у західний регіон, та говорить про об'єднану націю. Австро-Угорщина у Донцова постає новим центром слов'янства. Австрія взяла на себе роль Росії над просторовим положенням України. Окрім цього, Дмитро Донцов зачіпає і культурні проблеми українського простору, вважає, що потрібно робити вибір, який завжди буде не вигідний Росії. Це важливо для Донцова у світлі двоосібності українства, Донцов продовжує тему у статті "Нарід-Бастард", де зачіпає проблему одночасної залежності культурного українського простору від Заходу та Сходу.

ВИСНОВКИ

На початку свого марксистського періоду Дмитро Донцов чітко не уявляв політично-просторову мапу України, лише етнічно-просторову. Політичний аспект частково був, адже геополітична вісь Росія-Україна на його ментальній мапі спочатку передбачала місце України у великому просторі Росії. Такі уявлення були типовими для тодішніх українських соціалістів і, на їхню думку, не суперечили їхнім національним цілям. Разом з Дмитром Донцовим вони бачили майбутнє місце України у федеративно-автономних стосунках з новою, ліберальною Росією.

В уявленні Донцова існували два відмінні українські простори України в єдиній етнічно-просторовій карті України. Донцов визнавав певні різниці між Галичиною та «російською» Україною, зокрема у сприйнятті цими регіонами москвофільства. Для Дмитра Донцова, було два види москвофільства, важливі для культурно-просторової схеми України. Перше, те старе москвофільство, яке пробуджувало українську інтелігенцію до кращої організованості, до кращої участі у внутрішньо-політичному житті Росії. І те друге, яке здебільшого сприймалось у Галичині у негативному світлі, а його вплив був не чітким. Проте, згодом настають підстави для трансформації культурно-просторової карти. На думку Донцова, з'являється нове «модерне москвофільство», яке небезпечно, яке ставить українство в абсолютну залежність від російської культури та загрожує йому повним поглинанням останньою. Донцов вживає запозичений у Пушкіна термін «російське море», тобто це той великий простір, який поглинає українські води та перетворює їх у російські. У творі «Модерне москвофільство» Дмитро Донцов вживає термін «провансальство», проводячи європейські паралелі з долею українського уявного простору (Франція – Росія, Прованс – Україна). Він попереджає, що домінантна, централістська культура може поглинути місцевий простір, аби знищити місцевий культурний світ. Окрім цього, Донцов аналізує положення української культури, яка знаходиться

між Заходом і Сходом, і твердить про двоїстість української культури. Отже, Донцов помічає два культурних лиця.

Реферат «Сучасне політичне положення нації і наші завдання» революційний не лише у марксистських позиціях Дмитра Донцова, але й у його ментальній географії. Реферат закликає до політичної сепарації від Росії на користь Австрії, Заходу. Тобто обривається повністю геополітична ось Україна – Росія. Більше до неї Донцов не повертається. Він знаходить для українського простору нове місце – Австро-Угорщину. Вона виступає новим центром слов'янства. Розчарувавшись в ліберальній Росії, Донцов пропонує Україні покинути «російське море» та зайти у «західне море» (власний термін). Також, цей реферат привносить в культурно-етнічний український простір політичне положення, що повністю завершує ментальну мапу України. Можемо стверджувати, що це остаточна ментальна карта України в марксистському періоді Дмитра Донцова. У якій бачення Росії як потенційно союзної держави та простору інтернаціонального об'єднання пролетаріату поступово трансформується у Донцова в її образ як антагоніста та ворога України і українського народу. Ментальна географія Дмитра Донцова спершу була типовою для українського соціаліста, але згодом зазнала значної трансформації і до 1914 року вже розглядалася в середовищі УСДРП як «еретична».

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Джерела

1. Донцов Д. *Вибрані твори Т.1: Політична аналітика (1912 – 1918 рр.)* / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2011. 327 с.
2. Донцов Д. *Вибрані твори Т.2: Культурологічна та історіософська есеїстика (1911 – 1939 рр.)* / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2012. 362 с.
3. Донцов Д. *Вибрані твори Т.10: Твори різних періодів.* / Упоряд., передм., комент. О. Баган. Дрогобич: ВФ «Відродження», 2016. 378 с.
4. Донцов Д. *Рік 1918, Київ.* Торонто, В-во «Гомін України», 1953. 128 с.
5. Донцов Д. *Школа а релігія.* Львів. 1910. 36 с.
6. Лотоцький О. *Сторінки минулого. Ч. 2.* [Б. м.:] Видання Української Православної Церкви в США, 1966. 486 с.

Література

7. Баган О. Поміж містикою і політикою (Дмитро Донцов на тлі української політичної історії 1-ї половини ХХ ст.) // *Твори. Том 1. Геополітичні та ідеологічні праці.* Львів: Кальварія, 2001. С. 23-53
8. Висоцький О. *Українські соціал-демократи та есери: Досвід перемог і поразок.* Київ: Основні цінності, 2003. С. 198
9. Герасимов И., Могильнер М., Глебов С. *Новая имперская история Северной Евразии. Ч. 2 : Балансирование имперской ситуации: XVIII-XX вв.* / под ред. И. Герасимова. Казань: Ab Imperio, 2017. 630 с.
10. Гирич І. Ярослав Дашкевич – історіограф новітньої України: Спроба есею // *Історіографічні дослідження в Україні.* Київ, 2008. Вип. 18. С. 280 – 312.
11. Гирич І. «Українські есдеки: між національним і класовим вибором (Листи В. Винниченка, М. Залізняка, В. Степанківського, Л. Юркевича до А. Жука

- (вересень–жовтень 1912 року)» // *Український археографічний щорічник. Нова Серія*. Київ, 2010. Вип. 15. С. 522–576.
12. Давлєтова Г. Д. І. Донцов: початок формування світогляду // *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. Запоріжжя, 2007. Вип. XXI. С. 138–143.
 13. Дашкевич Я. Дмитро Донцов і боротьба довкола його спадщини // *Твори*. Том 1. Геополітичні та ідеологічні праці. Львів: Кальварія, 2001. С. 7-20
 14. Зайцев О. *Націоналіст у добі фашизму: Львівський період Дмитра Донцова, 1922-1939 роки: начерк інтелектуальної біографії*. Київ: Критика, 2019. 341 с.
 15. Квіт С. *Дмитро Донцов: ідеологічний портрет*. Видання друге, виправлене і доповнене. Львів: Галицька видавнича спілка, 2013. 191 с.
 16. Кагарлицкий Б. *Марксизм: не рекомендовано для обучения*. Москва: Алгоритм, Эксмо, 2006. 1662 с.
 17. Масненко В. Уявлені просторові образи України та її сусідів на ментальній карті В'ячеслава Липинського // *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Гол. ред. В. Смолій; відпов. ред. І. Колесник*. Вип. 7. Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 61-77 с.
 18. Миллер А. *Тема Центральной Европы: история, современные дискурсы и место в них России* // *Новое литературное обозрение*. М., 2001. №52;
 19. Миллер А. *Ментальные карты историка и связанные с ними опасности* // *Исторические записки*. М., 2002. Вып.5
 20. Сосновський М. *Дмитро Донцов: політичний портрет*. Нью-Йорк; Торонто: Trident International, Inc, 1974. 419 с.
 21. Шенк Б. *Ментальные карты: конструирование географического пространства в Европе* // *Новое литературное обозрение*. М., 2001.
 22. Erlacher T. *The Furies of Nationalism: Dmytro Dontsov, the Ukrainian Idea, and Europe's Twentieth Century*. University of North Carolina at Chapel Hill Graduate School, 2017. 528 p.

23. Erlacher T. *The birth of Ukrainian “Active Nationalism”*: Dmytro Dontsov and heterodox Marxism before World War I, 1883-1914 // *Modern Intellectual History*, 11, 2014. pp 519-548.
24. Erlacher T. *Ukrainian Nationalism in the Age of Extremes: An Intellectual Biography of Dmytro Dontsov*. Harvard University: Ukrainian Research Institute, 625 p.

Електронні ресурси

Пушкін О. «Клеветники России», [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
http://ocls.kyivlibs.org.ua/pushkin/pushkin_pss/pushkin/01text/01versus/0423_36/1831/0564.htm